

Bán Attila¹

VÁLTOZÁSOK A HADIELLÁTÁSBAN A 14.-TŐL A 19. SZÁZADIG

Absztrakt

A hadra kelt sereg ellátása mindig komoly feladatot jelentett. Az egyes korszakok leginkább azáltal választhatóak el egymástól, hogy ezt a feladatot ki vállalta magára, és kire terhelte tovább. A tanulmány a hadiellátásban bekövetkezett változásokat tekinti át a 14.-től a 19. századig, elemezve a kompániák és kereskedők, illetve a rekvirálás és a központi ellátás szerepét, továbbá a harcoló csapatok ellátását utánszállítás és helyi beszerzés útján. Kitér a tanulmány a napóleoni háborúk haderő-ellátási tapasztalataira is.

Kulcsszavak: haderő- ellátás, kompániák, kereskedők, rekvirálás, központi ellátás, utánszállítás, helyi beszerzés

A kezdetek: kompániák és kereskedők

A 14. században a német államokban felbukkanó, egészen a 17. századig működő zsoldoscsapatok tulajdonképpen önellátó közösségek voltak, és egészen természetes módon, a férfiak mellett nők és gyermekek is tartoztak hozzájuk.² A seregek létszáma egyre nőtt: a 17. század eleji Európában egy erős had valahol 30 000 fő körül mozgott. Az ilyen, kompániákból³ álló seregeknek óriási „farka” nőtt: a nők, gyerekek, szolgák és markotányosok száma a harcosok létszámának 50-150 százaléka volt.⁴ Ebben a korban nagyjából 15 főre jutott egy – kettő vagy négy ló vontatta – szekér. Ha különösen hosszú hadjáratra indultak, ahol a hadsereg önellátása fontos volt, ez a szám megduplázódhatott. Ilyen volt Nassaui Móric 1602-es

¹ Bán Attila őrnagy a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Katonai Műszaki Doktori Iskolájának doktorandusza, a Hadtörténeti Múzeum igazgatóhelyettese, e-mail: atti.ban@gmail.com

² Houston 3. o.

³ Itt a fentiek szerint „önálló zsoldoscsapat” értelemben.

⁴ Van Creveld 6. o.

hadjárata Brabantba⁵ – itt 3000 szekeret gyűjtöttek össze a 24 000 fős had kiszolgálására.⁶

Mivel a katonák zsoldosok voltak, alapvetően saját maguknak kellett gondoskodniuk az ételmezésükről. Hasonlóan ehhez – gyakran kapitányaik segítségével – ruházatukat, felszerelésüket és fegyverzetüket is saját maguknak kellett biztosítaniuk. Ez a rendszer viszonylag zökkenőmentesen működött akkor, ha a hadsereg hosszabb ideig, viszonylag jól ellátott (gazdag) területen állomásozott, hiszen itt a helyi lakosok és kereskedők a jó haszon reményében ellátták a katonákat (általában a markotányosok közvetítésével). Ha azonban ugyanez a sereg útra kelt, különösen – de nem feltétlenül – ha ellenséges területen haladt, az ellátás bizony gyakran rablások sorozatába csaphatott át. Amennyiben a menet lassú volt, még lehetőség adódott a helyi lakosoktól vásárolni, illetve bizonyos nagykereskedők képesek voltak az ellátást legalább részben biztosítani. Ennek érdekében baráti területen beszerzési biztosokat küldtek előre, akik ideiglenes piacokra gyűjtötték az ellátmányt. Néha népesebb városokba szállásolták be a sereget, ahol a házigazdák elvileg fizetséget kaptak a szállásért és az ellátásért, ám a zsoldosok természetüknél fogva hajlamosak voltak megtartani a pénzüket ínségesebb időkre, ami jelentősen csökkentette a lakosok innen befolyó jövedelmét.

A rekvirálás kiegészítése központi ellátással

Ellenséges területen a hadsereg hagyományosan rekvirálásból⁷ tartotta fenn magát. Ez a rendszer egyre inkább tarthatatlanná vált –

⁵ Nassaui Móríc orániai herceg, 1585-től 1625-ig a Holland Köztársaság helytartója, a spanyolok elleni függetlenségi háború kiemelkedő hadvezére. Tudatosan igyekezett a Köztársaság határait kiterjeszteni, az ott fekvő fontos városokat, erősségeket elfoglalni. A sikeres 1602-es brabanti – amelyben elfoglalta Grave városát – volt az utolsó ilyen hadjárat. Ezzel véghezvitte célját, békét biztosított a központi területeknek.

⁶ Van Creveld 6. o.

⁷ A szó latin eredetije követelést jelent. Akkor használjuk, ha a megszálló hadsereg a hadviselés érdekében felhasználható ingóságokat foglal le. A kompániák, zsoldosseregek ezt hajlamosak voltak térítés és mérték nélkül megtenni, míg a nagy központi hadseregek létrejötte után már általában kifizették a lefoglalt javak árát, vagy váltóval igazolták a lefoglalást a későbbi kifizetés érdekében. A 18-19. századra vált általánossá a gyakorlat, amely szerint minden fegyvert elvettek, de az egyéb dolgokból hagytak annyit, ami a lakosság ellátásához szükséges volt.

nem emberbaráti szempontok, hanem a seregek növekedése okán. Mivel az ellátásért felelős szerv vagy személy még nem létezett, a seregek ellátása az átvonulásban érintett területek gyors kimerülése következtében nagyon rossz volt, ami katasztrofális hatással volt a fegyelemre.

A 16. század utolsó évtizedeiben ezért a katonai vezetők kezdték belátni annak szükségességét, hogy legalább a legalapvetőbb dolgokkal ellássák katonáikat. Ez először csak élelmet és takarmányt, de az idő előrehaladtával egyre inkább fegyvert és ruházatot is jelentett.

Az új rendszer Európa akkori két leggazdagabb államában, Franciaországban és Spanyolországban nagyjából egyszerre kezdett működni. A nagyméretű állandó hadseregek azonban addig soha nem látott pénzeket emésztettek fel – a hihetetlenül gazdag spanyol birodalom háromszor ment csődbe 1557 és 1598 között.⁸ A harmincéves háborúban (1618-1648) a holland állam kivételével egyetlen harcoló fél sem volt képes megfelelően pénzelni hadseregét. Ennek feloldására például a páratlanul gazdag Wallenstein⁹ irtatlan készpénztömeggel szállt hadba, hogy a kifizetéseket a helyszínen rendezhesse. Módszere az volt, hogy nem az egyes katonáknak vagy a kompániák¹⁰ vezetőinek fizetett, hanem a hadseregek pénztárosainak. Így kézben tartotta a beszerzéseket, és biztosította, hogy a katonák a zsoldjukhoz jussanak. Az ellátás fő problémája azonban megmaradt: a had által érintett területek gyorsan kimerültek, ami főleg ostrom esetén – amikor hosszabb ideig kellett helyben állomásozni – jelentett szinte megoldhatatlan problémát.

Az utak rossz állapota, az elérhető igásállatok és szekerek korlátozott mennyisége miatt a 17. században még a vízi utak jelentették az utánpótlás gerincét. Ez nem meglepő, hiszen körülbelül kétszáz szekér kellett egy folyami szállítóhajó kiváltásához. A sajátos viszonyok sajátos szabályokat hoztak a hadsereg ellátásában: lehetőleg mozgásban kellett tartani a hadat, fenntartani a kapcsolatot annak bázisával, és követni a folyókat.

⁸ Van Creveld 8. o.

⁹ Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein, a német-római császárság hadvezére a harmincéves háborúban.

¹⁰ A kompánia a 19. század elejéig a hadseregen belül elsősorban szervezési, azt követően taktikai egység volt. Létszáma kortól és országtól függően 80-250 fő volt.

A harcoló csapatok ellátása - utánszállítás, helyi beszerzés, rekvirálás

A 17. század közepére nyilvánvalóvá vált, hogy – éppen az ellátás nehézségei miatt - a hadseregek létszáma nem növelhető, illetve, hogy bármekkora hadsereget legyőzhetnek pusztán azzal, ha megfosztják utánpótlásától. Ez könnyen megeshetett, mivel a korszak hadviselése nem ismert szilárd frontvonalakat, így a lassan, nagy távolságokra induló konvojok természetes céltábláivá váltak a lovassági rajtaütéseknek. Ezt a veszélyt kiküszöbölendő, raktárak egész sorát hozták létre – elsősorban egy-egy ostrom táplálására –, amelyekben komoly készleteket halmoztak fel, és szállítottak tovább. Michel Le Tellier, a franciák nagy tehetségű hadügyminisztere volt a rendszer kitalálója. Tulajdonképpen érintetlenül hagyta a hadiszállítók, markotányosok addigi rendszerét, de – talán először a történelemben – pontosan meghatározta a szükséges ellátás mértékét. Központosította a beszállítói szerződéseket, és központilag fizette a markotányosokat, felmentve őket egyúttal a vámoktól és adóktól is. Helyet és védelmet adott nekik a katonai táborban, cserébe viszont elvárta a szerződött mennyiség beszállítását. A raktártól a csapatokhoz úgyszintén ezek a „kiszállítók” szállították az ellátmányt, ehhez szükség esetén lefoglalhatták és a szokásos áron igénybe vehették a lakosság szekereit, hasonlóképpen munkára kényszeríthették a pékeket. Létrehozta a folyamatot felügyelő intendánsok testületét, és állandó járműparkot épített ki, amely szükség esetén néhány napra elegendő készletet hordozó mozgó raktárként működhetett. Az ő rendszere mindig ideiglenes volt, egy-egy hadjárat kiszolgálására alakult.

A legfontosabb változást ezen a téren fia, Louvois márkija, XIV. Lajos hadügyminisztere hozta, aki állandó raktárak felállításával, a központi raktárak rendszerével lehetővé tette az addig soha nem látott méretű, 400 000 fős állandó hadsereg felállítását. Létrehozta ezen kívül a határmenti erődökben és városokban elhelyezett raktárak rendszerét. Deklarálta, hogy minden katona ingyen kapja az alapvető napi élelemadagját.¹¹ Pontos számításokat végzett az egyes hadjáratok szükségleteire nézve, általában 180 napi készlettel számolva. Számvetései alapján egy embernek két font élelem, míg egy lónak húsz font takarmány volt a napi szükséglete (*mintegy 80*

¹¹ Ez két font kenyert vagy megfelelő mennyiségű kétszersültet jelentett, időnként kiegészítve más élelmiszerekkel.

dkg élelem és 8 kg takarmány, a szerkesztő megjegyzése). Nem meglepő, hogy általában a takarmány fogyott ki előbb, ami viszont – a lovak kiesésével – előbb-utóbb a legénység élelmezését is lehetetlenné tette. Ezt az irdatlan élelem- és takarmánymennyiséget persze lehetetlen volt csak a raktárakból biztosítani: a korszak hadseregei ugyanúgy éltek a helyi beszerzés, a rekvirálás lehetőségeivel, mint elődeik.

„Általában nem a fegyverek, a puszkapor, az egyenruhák vagy az egyéb felszerelési tárgyak korlátozzák a katonai vállalkozásokat, ezek költsége viszonylag alacsony. Az élelem, a takarmány, a lovak és a szállítmányozás forrásai apadnak el előbb. Hasonlóképp, a muskéták, egyenruhák, lábbelik és effélék, kisipari előállítás, valamint a tüzérségi eszközök gyártása az állami arzenálokban nehezen futtatható fel. Ezért a háborúkat az előre feltöltött raktárak készleteivel vívták. Súlyos veszteségek esetén, amilyeneket például a porosz hadsereg szenvedett a hétéves háborúban, külföldi beszerzések váltak szükségessé, ami természetesen pénzt igényel.”¹²

A vonalharcászat korában kifejezetten rekviráló osztagokat bocsátottak a megszállt területekre, azon igyekeztek, hogy a hadviselés ezen költségeit az ellenfélre hárítsák. A raktárak készletei ilyen értelemben a hadjárat kezdőlkését adták meg, nem próbáltak kizárólag a raktárak készleteivel egy hadjáratot végigvinni. Ezért nincs nyoma annak, hogy a 18. századi hadviselés során valaha is a gyakorlatban tisztán alkalmazták volna a szakirodalomban gyakran emlegetett „öt napos rendszert”. Ahogy Tempelhoff¹³ a legénység és a szekerek szokott arányát alapul véve meghatározta, a tábori sütődék és a mögöttes raktárak közt mozgó szekerek 1/9-ét ürítik ki naponta, tehát ahhoz, hogy minden nap érkezzen ellátmány, 9 napja van egy szekérnek, hogy úton legyen, vagyis 4,5 napot haladhat oda és ugyanannyit vissza, tehát valóban, az ötödik napon meg kell fordulnia. Ez a négy és fél nap járóföld körülbelül 60 mérföldet jelent, tehát a hadsereg legfeljebb ilyen messze távolodhat el raktáraitól.¹⁴ Maga Tempelhoff is jelezte, ez a távolság – egyszerűen a szekerek számának növelésével – jelentősen növelhető. Ha figyelembe

¹² Idézet: McNeill 160. Ugyanott: a hétéves háborúban a porosz háborús költségek 13 százaléka kellett a dologi kiadásokra, és csupán egy százaléka ment fegyverre, lőporra és ólomra.

¹³ Georg Friedrich von Tempelhoff porosz katonatiszt, katonai szakíró, a porosz tüzérségi akadémia igazgatója 1791-1801.

¹⁴ Van Creveld 29. o.

vesszük a fentebb leírtakat a rekviráló osztagokról, tudható, hogy ezt a számítást inkább csak a tervezést könnyítő tájékozási pontként használhatták.

A napóleoni háborúk korára Franciaország egy jól kialakított erődrendszert mondhatott magáénak, ami kifejezetten alkalmas volt a felvonuló nagy létszámú haderő utánpótlásának biztosítására. A forradalom alatt szerzett tapasztalatok rámutattak, hogy lehetséges a hadfelszerelés, ruházat, élelem gyors előteremtése. Franciaország – ahogy Nyugat-Európa gazdag országai – képes arra, hogy a meglévő készletek begyűjtésével töltsse ki az átmeneti hiányosságokat.¹⁵ Ezek a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országok stabilan élelmiszerfölsleget termeltek¹⁶, ráadásul nem szabad elfelejteni, hogy a katona civilként is evett volna, tehát a hadsereg felduzzasztásával megemelkedett szükségletnek együtt kellett járnia a lakossági szükségletek csökkenésével. Azt mondhatjuk tehát, hogy az élelmiszer, takarmány - és kisebb mértékben a felszerelés, ruházat – előteremtése nem, inkább csak a csapatokhoz juttatása okozott gondot.

Ezeket a gondokat részben előidézte, de mindenképpen növelte a hosszú háborúban szükségképpen fellépő hiány, amit a lóállomány egyre nagyobb részének elvesztése okozott. Az 1805-ös hadjáratokban Napóleon dragonyosainak egy része kénytelen volt gyalog felvenni a harcot a lovak hiánya miatt.¹⁷ Dacára a lovaskatonák elit mítoszának, a hadvezérek valójában sohasem haboztak kivenni a hátast alóluk, ha ezzel megmenthették a trént.

A napóleoni háborúk haderő-ellátási tapasztalatai

A fentebb bemutatott ellátási modellek – ahogy az a háborúban lenni szokott – sohasem valósultak meg tiszta formájukban. Valójában mindig az adott – megszállt vagy manőverezésre használt – terület volt az, ami a területén harcoló, átvonuló, állomásozó csapatok ellátásának kisebb, de inkább nagyobb részét viselte.

¹⁵ Például a Közjóléti Bizottság képes volt 20 000 pár cipőt összegyűjteni Strassbourg polgáraitól a hadsereg részére (McNeill 195. o.)

¹⁶ Erről bővebben lásd: Turcsányi – Bán – Hegedűs – Molnár: „Haderők és hadviselés az előlőttő fegyverek korában” című decemberben megjelenő könyvének 2. fejezetét.

¹⁷ McNab 26. o.

„Az ősrégi alapelv, hogy: a háborút maga a háború tartsa el, az utóbbi évszázadok humánus törekvései folytán csak annyiban módosult, hogy a hajdan divatos zsákmányolás és rombolás helyébe, a hadviselő hadsereg érdekében a hadszínhelyek szelídebb formájú de annál alaposabb kihasználása lépett. A csapatok élelmezése most is mint hajdan, elsősorban a helyi élelmiszerekre van utalva. (...) Ez a kényszerhelyzet oly erős, hogy a vidék összes segélyforrásainak kihasználása nem csak az ellenséges földre szorítkozik, hanem saját hazánkra is kiterjed, mihelyt a hadi események azt hadszíntérré tették. A különbség csak az, hogy ellenséges földön a polgárságtól és a hatóságoktól kapott vagy elvesztett cikkeket nyugtázzuk; a mi országunkban azonban azonnal vagy utólagosan készpénzzel meg is fizetjük.”¹⁸ Ezeket a 19. század végén leírt mondatokat akár Napóleon is diktálhatta volna. Szokásos élelmezésével nem tett mást, mint felismerte a valós folyamatokat és lehetőségeket, és gátlástalanul használta a hadszíntérré váló területek erőforrásait. Hozzá tartozik ehhez, hogy a korábbi századok ostromhadviselésének elutasításával lényegében csökkent a 18. század szokásos logisztikai apparátusa. A császár - a korábbi gyakorlattal ellentétben - nem erősítette meg a határterületeket, emiatt viszont a nagy raktárak és hadiüzemek mélyen a hátszágban maradtak.

Wellington 1809-es hadjárata az Ibériai-félszigeten legalább ilyen forradalmi felismerésekre kényszerítette a briteket. Nem lévén lehetőségük arra, hogy a szokásos módon szerződött fuvarosokkal biztosítsák a hadsereg ellátását (egyszerűen nem álltak rendelkezésre ilyen vállalkozók), arra kényszerültek, hogy teljesen saját erővel oldják meg ezt a kérdést. Az első nehézséget a váltópénz hiánya jelentette, a helyben vásárolható javak és bérelhető állatok költségeit sokszor a botrányos helyi rátával váltott készpénzzel kellett kifizetni. Nem sokkal később rá kellett döbenniük, hogy egyszerűen nincs elég emberük az ellátás megszervezésére. A hadbiztosok feladata eddig főleg a szállítókkal és beszállítókkal kötendő szerződések felügyelete volt, most viszont nekik maguknak kellett megszervezni ezeket a feladatokat. 1812-re állt fel egy valóban hatékony hadbiztosok szervezete a negyven ezer embert számláló brit intervenció haderő ellátására. A mindössze hétszáz főt számláló szervezetben már megtalálható volt írnoctól a raktáron át a pékig minden olyan személy, aki szükséges volt a harcoló erők – ma így mondanánk – mindenoldalú logisztikai biztosítására.

¹⁸ Danczer 503-504. o.

Az iszonyatos portugál utak – és a helyben bérelhető szekerek hiánya – miatt az ellátást jobbra málhásállatokkal oldották meg. Ezredenként egy kocsi mindenképpen volt, kifejezetten a beteg katonák szállítására. Wellington utasította tisztjeit, hogy a szokásos, személyes holmijaikat szállító szekerek helyett (melyek itt a helyi sajátosságok miatt a nem épp sebességükről híres ökrösszekerek voltak) ők is málhásöszvéreket vagy lovakat használjanak. Az öszvéreket Spanyolországból bérelték, a hajtókkal együtt. Ez annyiban jelentett problémát, hogy a spanyolok rendszeresen megtagadták, hogy a Wellington seregének jókora hányadát alkotó portugálokat kiszolgálják.

A negyvenháromezer főre duzzadt sereg ellátására kilencezer öszvér kellett.¹⁹ A tarthatatlan állapot feloldására később speciális, vastengelyű szekereket konstruáltak, amelyeket jobbra helyben el is készítették. Nyolcezer ilyen két ökör vonta szekér szolgálta ki végül a hadsereget, de nem adták fel az öszvérek használatát sem.

Wellington itteni tapasztalatai alapján készült fel a Waterloo-i hadjáratra. Nagyjából négyszázötven lőszeres kocsit és utász-szerkocsit rendelt, lovastul. Ezek mellé még kenyeres kocsikat is kért. Némi, a lovak felszerelését érintő vita után ezeket nagyjából meg is kapta, a legnagyobb hiányt később nem is a szekerekben vagy a lovakban, hanem épp a képzett hajtókban szenvedte. Ez a hiány jelentősen gyengítette a tüzérség hatékonyságát, nagyobb bajt csak a hadjárat rövideje (1815. június 15. – július 8.) miatt nem okozott. Hozzá tartozik a képhez, hogy ebben az időben nem tekintették katasztrófának, ha a legénység néhány napon át nem jutott élelemhez – mint ahogy az a napóleoni háborúk során a szembenálló felek mindegyikénél előfordult.

A napóleoni háborúk gazdag tapasztalatokat adtak a nagylétszámú seregek ellátásának tárgyában. Azt lehet mondani azonban, hogy a hadvezetőségek gyakran vonakodtak ezeket a tapasztalásokat beépíteni szervezeti gyakorlatukba, rendszerükbe. Erre mutat, hogy az amúgy jól ellátott brit haderőben szolgáló Lord Raglan a krími háború (1853 – 1856) kezdetén kísértetiesen hasonló jelentést küldött hadbiztosi rendszerének hiányosságairól, mint amit Wellington írt 1809-ben. Amikor a brit csapatok partra szálltak a nyílt tengerparton, a hadbiztosság összesen hetven málhásállat fölött rendelkezett. Egyszerűen képtelenek voltak biztosítani a takarmányellátást, emiatt

¹⁹ Fortescue 53. o.

hiába töltötték fel a raktárat, nem volt mivel eljuttatni a katonákhoz az élelmet és a téli ruházatot. Két év késéssel töltötték fel a Land Transport Corps-t annyira, hogy már valóban el tudta látni a feladatát. Ez nagyjából hétezer(!) embert jelentett a Krím-félszigeten.²⁰

A régi mondás szerint: „A vonat még csatát nem nyert, de elveszteni már sokat elveszített.”²¹ Világos a vizsgált korszakon végigvonuló tendencia, hogy minél nagyobb a hadrakelt sereg, annál nagyobb nehézségeket okoz annak ellátása, annál többféle eljárást kell párhuzamosan alkalmazni a siker érdekében. Ezért kellett gyakran az előre- és utánszállítás, a helyi rekvirálás, kereskedők bevonása (ők azért voltak jók, mert készletezni és szállítani egyaránt tudtak), a saját szállítócsapatok, saját országbéli- vagy a helyi fuvarosok bérlése, vagy éppen a lakossághoz beszállásolás nyújtotta lehetőségek valamilyen kombinációjával élni. Ahogy a krími példán is láttuk, nem a készletek összegyűjtése okozta a gondot, hanem annak a csapatokhoz való eljuttatása. Nagyban függött az adott terület infrastruktúrájától (és vízrajzáétól), hogy egy adott hadjáraton mekkora hadsereg ellátására vállalkozhattak, és ahhoz mekkora áldozatokat kellett hozni (ld. Wellington ibériai hadjárata).

A 19. század közepétől azonban elterjedt egy alapvetően új és soha nem látott ember- és készlettömegeket mozgatni képes létesítmény: a vasút. A végtelen katonavonatok nélkül lehetetlen lett volna megvívni az első világháború milliókat megmozgató csatáit, kielégíteni a korszakunk lezárásával elterjedő hátultöltő, majd sorozatvető fegyverek addig elképzelhetetlen lőszerszükségletét.

Felhasznált irodalom

Danzer Alfons: A mi hadseregünk. Franklin-társulat, Budapest, 1889.

Fortescue, John: The Early History of Transport and Supply. Cassel and Company Ltd, London, 1928.

Houston, James A: The Sinews of War. Army Logistics 1775 – 1953. Washington, 1997. Google Books

McNab, Chris: Armies of the Napoleonic Wars. Osprey Publishing Ltd, Oxford, 2009.

²⁰ Fortescue 82. o.

²¹ Danczer 495. o.

McNeill, WilliamHardy: The Pursuit of Power. Basil Blackwell Publisher Limited, Oxford, 1983.

Van Creveld, Martin: Supplying War. Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

Turcsányi – Bán – Hegedűs – Molnár: „Haderők és hadviselés az előtöltő fegyverek korában”, HM HIM, Budapest, 2015. (A könyv 2015 decemberében jelenik meg.)